

University of Groningen

Reikwijdte en legitimatie van de Nederlandse dienstplicht in de dageraad van het Koninkrijk der Nederlanden (1814-1820)

Tassenaar, Vincent

Published in:

Pro Memorie, Bijdragen tot de rechtsgeschiedenis der Nederlanden

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

2018

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Tassenaar, V. (2018). Reikwijdte en legitimatie van de Nederlandse dienstplicht in de dageraad van het Koninkrijk der Nederlanden (1814-1820). *Pro Memorie, Bijdragen tot de rechtsgeschiedenis der Nederlanden*, 20(1), 75-95.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

PM

Pro Memorie

Bijdragen tot de rechtsgeschiedenis der Nederlanden

JAARGANG 20 (2018)

AFLEVERING I

Stichting tot uitgaaf der bronnen van het Oud-Vaderlandse Recht (OVR)
Uitgeverij Verloren BV te Hilversum

Pro Memorie. Bijdragen tot de rechtsgeschiedenis der Nederlanden

De Stichting Oud-Vaderlands Recht geeft sinds 1999 *Pro Memorie. Bijdragen tot de rechtsgeschiedenis der Nederlanden* uit als opvolger van de in de jaren 1879-1999 gepubliceerde *Verslagen en Mededelingen*.

Pro Memorie is een *peer reviewed* tijdschrift. Een bijdrage wordt opgenomen na beoordeling volgens de principes van *double blind peer review*.

Pro Memorie bevat naast artikelen over de rechtsgeschiedenis van de oude Nederlanden en de voormalige overzeese vestigingen van Nederland en België ook recensies (van dissertaties, oraties en specifiek rechtshistorische monografieën), interviews, necrologieën en beknopte biografieën van belangrijke rechtshistorici uit het Nederlandse taalgebied. Het werkterrein van *Pro Memorie* sluit aan bij dat van de Stichting Oud-Vaderlands Recht, maar doordat het tijdschrift zich nadrukkelijk ook op de Zuidelijke Nederlanden richt, beslaat het een ruimer gebied. Het staat wel open voor studies op het terrein van het gerecipieerde geleerde recht, maar zal geen bijdragen bevatten betreffende het Romeinse en het canonieke recht, behalve als deze direct betrekking hebben op de Nederlanden. *Pro Memorie* richt zich dus ook niet op dezelfde doelgroep als het *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis*.

Pro Memorie wordt uitgegeven onder auspiciën van de Stichting tot Uitgaaf der bronnen van het Oud-Vaderlandse Recht door Uitgeverij Verloren te Hilversum. Het tijdschrift wordt toegezonden aan alle contribuanten van de Stichting OVR.

De onafhankelijkheid van de redactie wordt gewaarborgd door het Redactiestatuut.

Contribuant van OVR wordt men door zich te abonneren op *Pro Memorie*. U kunt dat doen door te bellen, schrijven of mailen naar:

Uitgeverij Verloren, Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum
tel.: 035-6859856 e-mail: bestel@verloren.nl www.verloren.nl

Redactie

Prof.dr. T.J. Veen †, initiator en eerste hoofdredacteur; prof.dr. A.M.J.A. Berkvens (Universiteit Maastricht), hoofdredacteur Nederland; prof.dr. G. Martyn (Universiteit Gent), hoofdredacteur België; dr. P. Brood (Nationaal Archief Den Haag), redactiesecretaris; prof.dr. C.M. Cappon (Universiteit van Amsterdam); prof.dr. D. De ruyscher (Vrije Universiteit Brussel); Prof.mr. B.C.M. van Erp-Jacobs (Universiteit Tilburg); prof.dr. D. Heirbaut (Universiteit Gent); dr. mr. J.M. Milo (Universiteit Utrecht); prof.em.mr. P.L. Nève (Universiteit Tilburg en Radboud Universiteit), erelid; prof.dr. E. Put (Katholieke Universiteit Leuven en Rijksarchief Leuven); prof.dr. C.H. van Rhee (Universiteit Maastricht); prof.dr. J.S.L.A.W.B. Roes (Radboud Universiteit); prof.dr. L.H.J. Sicking (Vrije Universiteit Amsterdam/Universiteit Leiden); prof.dr. Bram Van Hofstraeten (Universiteit Maastricht).

Uitgever

Uitgeverij Verloren, Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum
www.verloren.nl
e-mail: info@verloren.nl
Stichting OVR – website: promemorie.verloren.nl

Foto omslag: op het omslag: anonieme spotprent op de Staatsregeling van 1798.

Jaarcontributie gewone leden in Nederland €39,-

Losse nummers: de prijs wordt per aflevering vastgesteld. De prijs van dit nummer is €20,-
ISSN 1566-7146

REIKWIJDTE EN LEGITIMATIE VAN DE NEDERLANDSE DIENSTPLICHT IN DE DAGERAAD VAN HET KONINKRIJK DER NEDERLANDEN (1814-1820)

1 Inleiding

Momenteel (april 2018) behandelt de Eerste kamer der Staten-Generaal de aanpassing van de Kaderwet Dienstplicht.¹ Indien de senaat dit wetsvoorstel accordeert zal de dienstplicht behoorlijk worden uitgebreid. Hoewel de dienstplicht sedert het Koninklijk besluit van 14 april 1997² ex artikel 39, lid 1 Kaderwet Dienstplicht met ingang van 1 mei 1997 is opgeschort, kent de huidige Nederlandse Grondwet in artikel 98, lid 1 Grondwet nog steeds de militaire dienstplicht. Uit de Kaderwet Dienstplicht volgt bovendien (ex artikel 40, lid 1 Kaderwet Dienstplicht) dat deze opschorting per Koninklijk besluit, dus zonder toestemming van de Staten-Generaal, weer kan worden opgeheven.³ De hierboven geschetste aanpassing van de Kaderwet en de Wet gewetensbezwaren militaire dienst om de (opgeschorte) dienstplicht ook te laten gelden voor vrouwen maakt duidelijk dat deze Kaderwet geen historisch relict is. Vanaf het moment waarop dit voorstel – na senatoriale goedkeuring – daadwerkelijk in werking zal treden, zal iedere Nederlander (in de zin van de Rijkswet op het Nederlandschap) op het moment dat hij zijn achttiende levensjaar binnentreedt worden ingeschreven voor de dienstplicht en is de dienstplicht niet langer een mannelijke aangelegenheid. Deze wetswijziging maakt de legitimatie voor de dienstplicht interessant. In dit artikel wordt ingegaan op de historische legitimatie van deze publiekrechtelijke last die op jonge Nederlanders zou kunnen gaan rusten.

Deze persoonlijke militaire dienstplicht is rechtshistorisch geworteld in de eerste constitutie van het Koninkrijk uit 1814, maar rustte in feite op de Franse periode. Met deze grondwettelijke verankering van de algemene dienstplicht volgde het jonge Koninkrijk een ontwikkeling in het continentale deel van Europa, die deels samenhang met de ontwikkeling van de natiestaat. De natiestaat vereiste een ander leger dan de vroegmoderne legers die voor een belangrijk deel uit huurlingen bestond. Dit nationale leger was niet

1 Het wetsvoorstel ligt momenteel [23 april 2018] ter behandeling bij de Eerste Kamer der Staten-Generaal: Wijziging van de Kaderwet dienstplicht en van de Wet gewetensbezwaren militaire dienst in verband met het van toepassing worden van de dienstplicht op vrouwen, *Kamerstukken I*, 2017-2018, 34 764, nr. C.

2 *Staatsblad* (hierna *Stb.*), 1997, nr. 163.

3 Dit wetsvoorstel is door de Tweede kamer der Staten-Generaal jongstleden februari (2018) aangenomen. Daarbij is ook op dit punt een wijziging voorzien. In het aangenomen amendement van Diks is een wijziging van artikel 17 voorzien, zodat vanaf inwerkingtreding een zware voorhangprocedure van kracht wordt. Nadat de regering een Algemene Maatregel van bestuur (AMvB) voorlegt waarin de opschorting wordt beëindigd, kan de Staten-Generaal, althans indien een vijfde van de stemmen achter dit voornemen zijn verenigd, binnen vier weken een voorstel tot wet indienen, *Kamerstukken II*, 2017-2018, 34 764, nr. 7.

zoals voorheen de krijgsmacht van de vorst, maar diende de natie te representeren. Dit had tot gevolg dat het leger uit 'eigen' burgers behoorde te bestaan. De achterliggende vraag is wie als 'eigen' burger werd beschouwd en tot de natie behoorde.

Na de inlijving van het Koninkrijk Holland bij het Franse Keizerrijk werd ook in de Nederlanden ten noorden van de Maas de algemene dienstplicht ingevoerd. De ineensorting van het Franse regime in november 1813 maakte een einde aan deze militieplicht, maar hetzelfde systeem werd grotendeels in het nieuwe Nederlandse staatsbestel geïncorporeerd. De associatie van de conscriptie met het napoleontische regime en de impact van de dienstplicht maakte de militieplicht weinig populair en dwongen de wetgevers tot enige reflectie over en aandacht voor de legitimiteit van het instituut. Hoewel de wetgever in de organieke wetten de scherpe randjes er wat van afhaalde, bleek het systeem uiteindelijk grotendeels de blauwdruk van het Franse stelsel te volgen. De dienstplicht had vanwege de langdurige absentie die de dienstplicht met zich meebracht een grote invloed op het persoonlijke leven, het gezinsinkomen of het functioneren van het familiebedrijf. Deze inbreuk op het persoonlijke leven maakte een legitimatie van de dienstplicht door een hoger belang noodzakelijk.

In dit artikel zal ik ingaan op de rechtshistorische achtergrond van de dienstplicht in de eerste Nederlandse Grondwetten en hierboven genoemde formele wetten. Hierbij zal ik mij richten op twee aspecten: in de eerste plaats welke legitimatie werd gegeven voor de invoering van algemene dienstplicht en ten tweede welke mannen de groep vormden, die onder het bereik van de nationale militie kwamen. In de paragrafen 2 en 3 zal ik de ontwikkelingen bespreken van de regelingen waarin de algemene dienstplicht constitutioneel en met behulp van wetten in formele zin werd uitgewerkt. Hierin wordt op basis van de notulen van de constitutionele commissies en de Handelingen van de Tweede kamer ingegaan op de totstandkoming van de Grondwet van 1814 en 1815 (ten aanzien van dit aspect), de Wet op de nationale militie (Stb. 1815, nr. 19, hierna 'Militiewet 1815'), de Wet van den 8sten januarij 1817 omtrent de inrigting van de nationale militie (Stb. 1817, no 1, hierna 'Militiewet 1817') en de Wet houdende wijzigingen in de wet van den 8sten januari 1817, op de Nationale militie (Stb. 1820, no. 11, hierna 'Wet wijzigingen 1820'). Op basis van deze bronnen zal in paragraaf 4 vooral worden ingegaan op de wijze waarop leden van de constitutionele commissies en de Tweede Kamer der Staten-Generaal in de periode 1814-1820 de dienstplicht legitimeerden en in paragraaf 5 op de vraag welke negentienjarige mannen volgens de (grond)wetgever onder het bereik van deze regelgeving vielen.

In de conclusie zal ik betogen dat de legitimatie van de dienstplicht vrij summierlijk was en in hoofdzaak rechtshistorisch van aard. De wettelijke structuur en rechtspraktijk leidde ertoe dat de Nederlandse krijgsmacht in sociaal opzicht een bredere samenstelling kende dan onder de Republiek, de Bataafse republiek en het Koninkrijk Holland het geval was geweest, maar door de remplacering en nummerverwisseling toch voornamelijk uit miliciens uit de laagste sociale klassen bleef bestaan.

2 De Franse erfenis

Het Franse Jakobijnse regime was het eerste staatsbestuur dat op nationale schaal tot praktische invulling overging van het idee van een volledig uit ‘eigen’ burgers bestaand leger. Ten behoeve van de verdediging van het vaderland werd door de Nationale Conventie in 1793 persoonlijke en algemene dienstplicht voor mannen tussen 18 en 25 jaar ingevoerd. De Franse jonge mannen van deze leeftijd werden verplicht zich in te schrijven voor inlijving in het Franse leger. Deze verplichte inschrijving werd aangeduid als conscriptie. Hoewel de Bataafse Staatsregeling ook een wapenplicht kende (art. 43-44 Staatsregeling 1798), leidde noch de Bataafse omwenteling noch de totstandkoming van het Koninkrijk Holland tot invoering van de conscriptie. Pas na de inlijving van het Koninkrijk Holland bij het Franse Keizerrijk werd de algemene dienstplicht ten noorden van de Maas op 18 oktober 1810 per Keizerlijk decreet ingesteld, waarna in het daaropvolgende jaar de eerste lichten werden opgeroepen voor keuring en loting.⁴

De constitutionele commissie onder leiding van Gijsbert Karel van Hogendorp besloot in februari 1814 tot het opnemen van algemene dienstplicht in de eerste constitutie. In februari 1815 werden de grondwettelijke bepalingen nader uitgewerkt in de Wet op de nationale militie. De vereniging met de Zuidelijke Nederlanden maakte een nieuwe constitutie en daarmee een hernieuwde gedachtegang over de dienstplicht noodzakelijk. De grondwettelijke bepalingen van de Grondwet 1815 vonden uiteindelijk in de Militiewet van 8 januari 1817 hun weerslag. Voor een belangrijk deel was de Militiewet 1817 een uitbreiding en nadere specificering van haar voorganger uit 1815.

Het Franse conscriptiesysteem, dat in 1811 benoorden de grote rivieren werd geïmplementeerd heeft een grote impact gehad op het Nederlandse militiestelsel in de negentiende eeuw. Het was een systeem waarin jaarlijks een lichter mannen van een gelijke leeftijd aan de keuring werd onderworpen. Uit de goedgekeurden werd vervolgens via loting een aantal geselecteerd dat militieplichtig was. In de jaren 1790 was in het revolutionaire Frankrijk bij wet geregeld dat jaarlijkse een lichter mannen integraal werd opgeroepen voor de conscriptie. In het Franse keizerrijk lag deze leeftijd op twintig jaar. In het Napoleontische tijdperk werden de loting en het remplaçantenstelsel als elementen aan het stelsel toegevoegd, zodat sprake was van algemene in plaats van persoonlijke dienstplicht.

De Franse conscriptie steunde op de organisatiekracht van de lagere overheden. Jaarlijks werd bepaald hoeveel mannen een militiekanton (een clustering van aantal *mairies*) moest leveren. Uit de goedgekeurde keurlingen werd bij lot bepaald wie daadwerkelijk moest dienen. Een ingelotene kon zijn militieplicht ontlopen door een ander – vanzelfsprekend nadat hij zich had verbonden tot het betalen van een financiële vergoeding – zijn lot over te nemen en dienstplicht te laten vervullen. De geremplaceerde diende echter

⁴ J. Joor, *De adelaar en het lam. Onrust, opruiing en onwilligheid in Nederland ten tijde van het Koninkrijk Holland en de inlijving bij het Franse Keizerrijk (1806-1813)*, Amsterdam, 2000, 317.

nog twee jaar voor zijn remplaçant in te staan.⁵ Mocht in deze periode de remplaçant deserteren, dan moest de geremplaceerde een nieuwe remplaçant leveren dan wel voor de resterende periode alsnog in persoon zijn dienstplicht vervullen.⁶

Het napoleontische conscriptiestelsel was in beginsel ontworpen voor vreedstijd, maar een dergelijke fase heeft dit regime nooit gekend, zodat de belasting op de samenleving van dit stelsel in de praktijk veel groter was dan op basis van de wetgeving zelf zou kunnen worden verondersteld. In beginsel zouden jongemannen in het jaar waarin zij twintig werden, worden opgeroepen voor de militie en medisch worden gekeurd. Uit diegenen die fysiek en mentaal daartoe in staat werden geacht werd een vooraf vastgesteld aantal mannen door loting tot de dienst (kazerneplicht) aangewezen. Deze ingelotenen en/of hun remplaçanten moesten – in beginsel – twee jaar dienen. De continue staat van oorlog van het keizerrijk gecombineerd met de ongebreidelde bevoegdheden van de keizer om per decreet lichteningen eerder op te roepen en in omvang uit te breiden, droeg eraan bij dat deze termijn ruimschoots werd overschreden. Vooral aan het einde van het keizerrijk volgden de lichteningen elkaar snel op. Per keizerlijk decreet werden constant nieuwe jongemannen onder de wapenen geroepen, zodat uiteindelijk ook achttienjarigen werden ingelijfd.⁷

De zware belasting die het Franse conscriptiestelsel vroeg van de bevolking, hetzij in de vorm van manschappen, hetzij als financiële compensatie bij remplacering, droeg ongetwijfeld niet bij aan de populariteit van de militie. In het voormalig Koninkrijk Holland werd na 1810 in een hoog tempo de achterstand van de latere inlijving in het keizerrijk ingelopen en werden op basis van keizerlijke decreten in een periode van tweeënhalve jaar vele conscripten ingelijfd. Ten noorden van de grote rivieren werd in 1811 begonnen met het oproepen van de drieëntwintigjarige mannen (lichting 1808). Eind 1812 werden, als gevolg van het immense verlies aan manschappen in de Russische campagne, de eenentwintigjarigen (lichting 1811) ingelijfd. In nog geen drie jaar werden in de noordelijke Nederlanden meer dan 30.000 mannen ingelijfd.⁸ Een groot deel van deze dienstplichtigen liet gedurende de Russische campagne of bij een van de daaropvolgende veldslagen het leven.⁹

⁵ Het bewind van Willem I accepteerde bij Koninklijk Besluit van 13 april 1815 een diensttijd van vijf jaar in het Franse leger of een vervangende diensttijd van een remplaçant voor twee jaar als vrijstellingsgrond voor de militieplicht in het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden, P. Nefors, 'Het ontstaan van het leger van het Koninkrijk der Nederlanden, 1814-1815', in: F. Judo en S. van de Perre (red.), *Belg en Bataaf. De wording van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden*, Antwerpen, 2015, 129.

⁶ Joor, *De adelaar*, 322-323.

⁷ Idem, 325-340.

⁸ Idem, *De adelaar*, 325-340.

⁹ Funnekotter komt tot een schatting van 10.000 slachtoffers aan Nederlandse zijde, maar een deel hiervan betrof vrijwilligers die al voor 1811 in het leger van het Koninkrijk Holland of het Franse leger dienden, B. Funnekotter, *De hel van 1812. Nederlanders met Napoleon op veldtocht naar Rusland*, Amsterdam, 2015, 300.

3 (Grond-)wettelijke inbedding van de militaire dienstplicht (1814-1820)

Na het vertrek van het Franse bestuur werd de militieplicht door Willem I en diens regering geruisloos gecontinueerd. Pas in de constitutionele commissie van 1814 werd de keuze voor de militieplicht vastgelegd. Bij de besprekingen voor de grondwet van 1815 in de tweede constitutionele commissie werd hieraan niet getornd. Bij de vaststelling van de Militiewetten in 1815 en 1817 en bij de fundamentele wijziging hiervan in 1820 werd wederom over de grondslag en de invulling van de militieplicht besproken. In het onderstaande wordt het wetshistorisch proces dat tot de ontwikkeling van de militieplicht leidde uiteengezet.

Grondwettelijke bepalingen over de dienstplicht waren bij de totstandkoming van de Grondwet 1814 niet vanzelfsprekend, maar werden uiteindelijk zonder uitgebreide discussies opgenomen. In het oorspronkelijke concept, de *Schets eener Grondwet* van Van Hogendorp, waren geen bepalingen over de organisatie en samenstelling van het leger aanwezig. Verspreid over de *Schets* waren er twee bepalingen die aan het onderwerp raakten, namelijk het koninklijk prerogatief van oorlog en vrede (artikel 7 *Schets*) en de oprichting van militaire rechtbanken (artikel 50 *Schets*). De dienstplicht werd pas in de laatste reguliere vergadering van 11 februari 1814 door Ocker Repelaer van Driel geagendeerd. Nog in dezelfde vergadering overlegde Van Hogendorp een eigen ontwerp. Aspecten uit de ontwerpen van Repelaer en Van Hogendorp zouden de basis vormen voor de uiteindelijke grondwettelijke bepalingen van het zesde hoofdstuk (artikelen 121-126 Grondwet 1814).

Uit de stukken van de constitutionele commissie valt niet op te maken waarom uiteindelijk voor een grondwettelijke basis van de dienstplicht is gekozen. Tot aan de laatste reguliere vergadering werd er aan het onderwerp überhaupt niet gerefereerd.¹⁰ Deze ‘omisie’ kan samenhangen met de voorkeur van Van Hogendorp om niet teveel vast te leggen in de constitutie,¹¹ maar kan evenzeer verband houden met de negatieve connotatie die aan de conscriptie kleefde. Uit de beraadslagingen op 11 februari 1814 volgt enkel dat de leden die zich over dit onderwerp uitlieten voor de invoering van enige vorm van dienstplicht naast een beroepsleger waren en dat de discussie werd beperkt tot de wenselijkheid van een gedetailleerde of algemene regeling.¹²

De reactie van Willem I op de concept-bepalingen geven evenmin inzicht in zijn standpunten over de inrichting van de nationale militie. Enerzijds komt dit omdat de vorst een staand – aan hem loyaal – leger prefereerde boven een militie, maar anderzijds ook omdat hij een voorkeur aan de dag legde voor het regelen van zaken in organieke – van hem-

¹⁰ Op zich was dit opmerkelijk omdat het Regelement van Algemene volksbewapening van 20 december 1813 naast een staande armee ook een landsmilitie in het leven had geroepen, H. Amersfoort, ‘De strijd om het leger’, in: C.A. Tamse en E. Witte (red.), *Staats- en natievorming in Willem I's koninkrijk (181-1830)*, Brussel, 1992, 186-206, in het bijzonder 194.

¹¹ V. Tassenaar, ‘De openbare orde als beperkingsgrond van de godsdienstvrijheid in de eerste Nederlandse grondwetten’, in: P.A.J. van den Berg en G. Molier (red.), *In dienst van het recht*, Den Haag, 2017, 162.

¹² H.T. Colenbrander, *Ontstaan der Grondwet. Bronnenverzameling*, dl. 1, (1814), 's Gravenhage, 1908, 424-425.

zelf uitgaande – wetten.¹³ Dit resulteerde in artikel 126 Grondwet, dat voorschreef dat de inrichting van de militia in een wet (in formele zin) zou worden uitgewerkt. Hoewel hem dat veel ruimte bood, verplichtte het hem wel tot een compromis met de Staten-Generaal.

De incorporatie van de Zuidelijke Nederlanden in het koninkrijk noopte andermaal tot het opstellen van een constitutie, waarbij opnieuw moest worden overlegd over de militia in het vergrote Koninkrijk.¹⁴ Zoals in de eerste constitutionele commissie het geval was, werd over de constitutionele basis van de dienstplicht bij de totstandkoming van de tweede grondwet weinig gedelibereerd. Door de invoering van de Militiewet 1815 was niet langer sprake van een *tabula rasa*. De constitutionele bepalingen waren (ex art. 126 Grondwet 1814) zoals hierboven geschetst uitgewerkt in de Militiewet 1815. In dit hele proces van wetgeving werd de Grondwet 1814 als uitgangspunt voor de nieuwe grondwet gebruikt. Mogelijk heeft dit ertoe bijgedragen dat in slechts twee vergaderingen, 2 juni en 13 juli 1815, het onderwerp aan bod is gekomen en alleen op 2 juni 1815 *in extenso* door de commissie over het onderwerp is gedebatteerd.¹⁵ Daarnaast is er overleg gevoerd met Elout, onder meer met betrekking tot de implementatie van onderdelen uit de Militiewet 1815.¹⁶

Het wetsvoorstel van de in artikel 214 Grondwet 1814 voorgeschreven Wet op de nationale militia (Militiewet 1815) werd voorbereid door een commissie onder leiding van Cornelis Th. Elout. In de grondwetscommissie had deze laatste gepleit voor een niet erg gedetailleerde constitutionele grondslag.¹⁷ Het wetsvoorstel dat daarentegen door zijn commissie werd ingediend, was zeer gedetailleerd, hoewel de Militiewet 1817 haar opvolger in dit opzicht nog overtrof. Niet zozeer de beraadslagingen over de wet geven enig inzicht in de achtergrond van de wet, maar veeleer de toelichting van Elout bij de presentatie van het wetsvoorstel.¹⁸

In hoofdlijnen volgde de Militiewet 1815 het systeem van de Franse conscriptie. Aerts stelt dat de doelmatige uniformiteit van de Franse bestuurlijke organisatie bijdroeg aan de vorming van een kader waarvan de Nederlandse staat later kon profiteren.¹⁹ Het Nederlandse aspect bestond hierin dat pas tot conscriptie zou worden overgegaan indien binnen een administratieve regio – een militiekanton – zich onvoldoende vrijwilligers zouden aanmelden (art. 17 Militiewet 1815 respectievelijk 48 Militiewet 1817). De militieplicht werd, gelijk bij de Franse conscriptie het geval was geweest, gebaseerd op loting. De ingelotenen kenden – vanaf eind april – *voor of op den eersten mei* (ex artikel 145 Militie-

13 Ten aanzien van zijn voorkeur voor een staande armee, zie Van Amersfoort, 'De strijd', 204.

14 Overigens werd de Wet op de nationale militia van 27 februari 1815 op 1 april van datzelfde jaar van toepassing verklaard op de Belgische provincies, Nefors, 'Het ontstaan van het leger', 129.

15 In het laatste geval – de vergadering van 13 juli 1815 – blijkt alleen uit de aantekeningen van Van Maanen dat over het onderwerp is gesproken. In de officiële notulen die waren opgesteld door de secretaris J.D. Meyer wordt geen melding gemaakt van enige gedachtewisseling over defensie, H.T. Colenbrander, *Ontstaan der Grondwet. Bronnenverzameling*, dl. 2 (1815), 's Gravenhage, 1909, 544-546.

16 Het overleg dat zou hebben plaatsgehad met Elout volgt niet uit de notulen, maar blijkt uit een brief van Van Hogendorp aan Willem I (6 juni 1820), Colenbrander, *Ontstaan*, dl. 2, 296-299 en 315.

17 Colenbrander, *Ontstaan*, dl. 1, 425.

18 *Handelingen van de Tweede Kamer, 1814-1815*, 12 januari 1815.

19 R. Aerts et al., *Land van kleine gebaren. Een politieke geschiedenis van Nederland, 1780-2012*, Amsterdam, 2013, 62.

wet 1817 – een kazerneplicht voor de duur van vijf maanden – n.b. deze termijn werd in artikel 169 Militiewet 1817 niet nader gespecificeerd – waarna zij hun verlof de vier daaropvolgende jaren in de zomermaanden moesten onderbreken voor herhaling. Na vijf jaar waren zij dus van de dienst ontslagen.

Daarbij bestond er voor de ingelotenen de mogelijkheid zich aan daadwerkelijke inlijving (kazerneplicht) te onttrekken door zich te laten vervangen. Deze substitutie kon (ex artikel 95 Militiewet 1817) worden uitgevoerd met een zogenoemde nummerverwisselaar, een uitgelotene uit dezelfde lichte die het lot overnam. Daarnaast kon ex artikel 45 in het zelfde militiedistrict een remplaçant, in de wetstekst veelal aangeduid als plaatsvervanger, worden gezocht die ten minste 23 jaar oud was.²⁰

De wettelijke regeling richtte zich vooral op de remplaçant die aan behoorlijke eisen moest voldoen en een zwaardere last droeg dan een reguliere ingelotene die voor zijn eigen nummer opkwam. Anders dan de reguliere ingelotenen werden de remplaçanten, de wet spreekt over plaatsvervangers, hetgeen impliceert dat deze bepaling geen betrekking had op de nummerverwisselaars, niet na vijf maanden met verlof gestuurd (artikel 145 Militiewet 1817), maar dienden zij zich een onafgebroken periode van achttien maanden aan de kazerneplicht te onderwerpen. Ook de ingelotene liep een risico als hij zich liet remplaceren. Indien hij zich had laten vervangen door een remplaçant moest een ingelotene voor een periode achttien maanden, dus zes maanden korter dan onder het Franse stelsel, instaan voor zijn remplaçant (artikel 50 Militiewet 1815, artikel 100 Militiewet 1817).

De militiewet 1815 trok de lijn van standaardisatie en uniformering uit de Franse periode door. De wet kende een groot aantal bijlagen waarmee de administratie van de gemeenten en de militaire autoriteiten werd geüniformeerd en attesten gestandaardiseerd. Overeenkomsten van remplacering, voor nummerverwisseling bestond deze mogelijkheid niet, vereisten niet langer een authentieke akte, maar hiervoor volstond (ex art. 48 Wet nationale militie) de invulling van een formulier (bijlage model N). Dit formulier moest worden opgemaakt ten overstaan van de Militieraad.²¹

De Grondwet 1815 bepaalde evenals haar voorganger dat er voor de organisatie van de nationale militie een wet in formele zin tot stand moest komen. Dit leidde ertoe dat op 13 december 1816 dienaangaande een wetsvoorstel werd besproken en met een krappe meerderheid van 44 tegen 38 stemmen werd aangenomen.²² De deliberaties over de Mi-

²⁰ Een remplaçant viel niet langer onder de militieplicht. Artikel 97 Militiewet 1817 (artikel 46 Militiewet 1815) bepaalde dat zij die hun 24ste levensjaar waren ingetreden en niet ouder waren dan dertig jaar voor als remplaçanten konden dienen. Voor ex-militairen werd deze levensgrens opgetrokken tot 35 jaar.

²¹ Onder de Militiewet van 8 januari 1817 was de verplichting tot het opmaken van een geüniformeerd contract (bijlage W) opgenomen in artikel 94. De contracten moesten op grond van deze wet worden ondertekend ten overstaan van de President van de Militieraad, zijnde een lid der Provinciale Staten (ex art. 109 Militiewet).

²² In een voetnoot bij de *Handelingen* wordt opgemerkt dat niet meer te achterhalen is welke Kamerleden voor of tegen het wetsvoorstel hebben gestemd. Aannemelijk is dat van de veertien sprekers er waarschijnlijk vijf hebben tegengestemd (Theodore Dotrengé, Jean F. Gendebien, Ernest F.J. de Hoffschmidt, Lodewijk Antoon Reyphins en Erasme L. Surlet de Chokier); ze kwamen allen uit de Zuidelijke Nederlanden, *Handelingen*, 1816-1817, 13 december 1816, 61-78.

litiewet 1817 vonden in eerste instantie vooral in de voorbereidende commissie plaats. Daardoor zijn in de Handelingen van de Tweede kamer vooral de globale bespiegelingen te vinden. Alleen de Kamerleden Leonard P.J. du Bus de Gisignies (afgevaardigde van West-Vlaanderen) en Daniël F. van Alphen (afgevaardigde van Holland) behandelden in hun besprekingen de wet *in extenso*. De overige sprekers beperkten zich veelal tot enkele aspecten dan wel de beginselen van de wet. Specifieke aspecten die, naast de legitimatie voor de invoering van de dienstplicht, vooral aandacht kregen, waren de bevoegdheden van de Koning in oorlogstijd en een – door een deel van de Kamerleden – gewenste compensatie voor vrijstelling door loting van vermogende keurlingen.²³

De gronden voor vrijstelling van de dienstplicht en bepalingen betreffende het remplaceren van dienstplichtigen werden op 13 december 1816 nauwelijks besproken, zodat vanaf de inwerkingtreding van de wet op 8 januari 1817 door koninklijke besluiten het nodige reparatiewerk moest worden verricht. De vraag was of al deze besluiten derogeerden aan de Militiewet 1817. In zijn bijdrage aan het debat van de Wet wijzigingen 1820 stelde Alexander Rhemen tot Rhemenshuizen (afgevaardigde van Holland) dat de uitleg van een wet in formele zin was voorbehouden aan de wetgever.²⁴ Uiteindelijk noopte dit de minister van Binnenlandse Zaken om deze reeks koninklijke besluiten te verzamelen in een wetsvoorstel, dat (althans ex artikel 48 Wet Wijzigingen 1820) zou derogeren aan bepalingen van de Militiewet. De beraadslagingen in de voorbereidende commissie zorgden niet voor een overzetting van deze Koninklijke Besluiten in een nieuwe wet. Uiteindelijk werd een geamendeerde en uitgebreide versie van dit voorstel op 22 april 1820 in de Tweede Kamer besproken en, niettegenstaande de bezwaren van de meeste sprekers, met 43 tegen 27 stemmen aangenomen (Wet wijzigingen 1820).²⁵

4 Legitimatie van de dienstplicht

De rechtvaardiging van de dienstplicht door leden van de constitutionele commissies en volksvertegenwoordigers manifesteerde zich in een aantal vormen. In de eerste plaats was er de legitimatie van de dienstplicht *an sich*. Deze legitimatie was vooral (rechts)historisch en positivistisch van aard. Daarnaast werd de dienstplicht gerechtvaardigd door het benadrukken van het Nederlandse karakter en de ‘contractuele’ plicht. Hierbij werd vooral de (beperkte) last op de bevolking mede vanwege de mogelijkheden voor van sub-

²³ Een aantal Kamerleden had fundamentele bezwaren tegen deze te ruime bevoegdheid van de Koning in oorlogstijd. Ongetwijfeld had dit te maken met de Franse praktijk waarin de Keizer naar believen lichten opriep. De discussie draaide vooral om art. 18 Militiewet. Na overleg in de commissie was getracht om de bevoegdheid van de vorst in te beperken. Voor Dotrengé, Reyphins, De Hoffschmidt en Surlet d’Chokier was deze aanpassing onvoldoende; zij wezen ook de aangepaste versie af. Artikel 18 haalde het met een nipte meerderheid (38 tegen 44) alsnog, *Handelingen*, 1816-1817, 13 december 1816, 61-78.

²⁴ *Handelingen*, 1819-1820, 22 april 1816, 168.

²⁵ Bij de bespreking van de Militiewet 1817 stemden uiteindelijk maar 14 van de 82 aanwezigen tegen het wetsvoorstel, *Handelingen*, 1816-1817, 13 december 1816, 61-78; *Handelingen*, 1819-1820, 22 april 1816, 164-178.

stitutie (remplacering en nummerverwisseling). Hieronder zal hierop nader worden ingegaan.

De Republiek had voor haar landsverdediging uitsluitend een beroepsleger tot haar beschikking staan. Dit Staatse leger had zijn eigen regimenten, maar ook regimenten die op grond van overeenkomsten met Duitse vorsten tot zijn beschikking stonden.²⁶ Ook de soldaten van de Staatse regimenten bestonden voor een belangrijk deel uit militairen die buiten de Republiek waren geboren, terwijl een substantieel deel van de soldaten die wel op het grondgebied van de Republiek waren geboren nazaten waren van – uit Duitse gebieden afkomstige-soldaten.²⁷

Hoewel de Republiek in de praktijk alleen een beroepsleger kende, bestond er *de iure* wel militieplicht voor alle mannelijke ingezetenen in de Republiek. Artikel 8 van de Unie van Utrecht bepaalde dat alle mannen tussen de 18 en 60 moesten worden geregistreerd opdat ze konden worden opgeroepen. Artikel 8 bleef echter gedurende het verdere voortbestaan van de Republiek dode letter.²⁸ Tot registratie van mannelijke ingezetenen, laat staan tot de oproep onder de wapenen is het niet gekomen.²⁹ De Pacificatie van Gent, in historische zin een voorloper van de Unie van Utrecht, refereerde noch aan de problematiek van de krijgsmacht noch aan enige vorm van wapenplicht van ingezetenen.

Een soortgelijke bepaling als artikel 8 van de Unie van Utrecht – artikel xlv Staatsregeling voor het Bataafse volk (1798) – in de eerste Bataafse staatregeling onderging hetzelfde lot en kwam niet tot uitvoering. Pas de incorporatie van Koninkrijk Holland in het Franse keizerrijk leidde ertoe dat de dienstplicht – overigens naast een beroepsleger – ook *de facto* werd ingevoerd. Zoals hierboven beschreven werd in het jonge Nederlandse koninkrijk deze situatie bestendig.

Binnen de constitutionele commissie was de legitimatie van de dienstplicht hoofdzakelijk historisch van aard. Zowel in de besprekingen als in zijn voorstel poogde Van Hogendorp de invoering te legitimeren door te verwijzen naar artikel 8 van de Unie van Utrecht waarin een wapenplicht voor burgers was opgenomen.³⁰ Deze poging was succesvol in die zin dat artikel 121 van deze grondwet expliciet refereerde aan artikel 8 van de Unie van Utrecht en daaruit ‘*een der eerste pligten van alle Ingezeetenen dezer landen*’ afleidde.³¹

Aan de negatieve sentimenten met betrekking tot de Franse conscriptie werd bij de raadslagingen in de constitutionele commissie niet gerefereerd, maar het is waarschijn-

26 Van Amersfoort, 'De strijd', 189; H.L. Zwitser, 'De militie van de staat' *Het leger van de Republiek der verenigde Nederlanden*, Amsterdam, 1991, 16-17.

27 De exacte omvang van het aantal in de Republiek geboren militairen is lastig te bepalen. Zwitser ['De militie', 48] geeft weliswaar cijfers voor 1780-1781, maar dat betreft alleen de rekruten. Deze momentopname betrof een oorlogsperiode met een snel en sterk toegenomen vraag naar soldaten, die gezien de omvang van de arbeidsmarkt en vereiste vaardigheden onmogelijk alleen uit de Republiek afkomstig konden zijn. Het ligt daarom in de lijn der verwachtingen dat het percentage buiten de Republiek geboren (44,5%) in dit cohort hoger zal hebben gelegen.

28 F.C. Spits, 'Unie en militie', in: S. Groenveld en H.L.Ph. Leeuwenberg (red.), *De Unie van Utrecht: wording en werking van een verbond en een verbondsacte*, 's Gravenhage, 1979, 182-198, in het bijzonder 193-197.

29 Van Amersfoort, 'De strijd', 187; Spits, 'De Unie', 193-197.

30 Colenbrander, *Ontstaan*, dl. 1, 424.

31 Spits, 'Unie en militie', 193-197.

lijk dat Van Hogendorp vanwege deze associatie teruggreep naar een historische basis als onderbouwing voor de militieplicht van de ‘ingezetenen’. Het contrast met de Franse conscriptie werd in de besprekingen over de wetten in formele zin over de militie regelmatig benadrukt. Bij zijn presentatie van het wetsvoorstel van de Militiewet 1815 stelde Elout dat het een terugkeer vormde tot ‘onze Hollandsche zeden’, waarmee hij de wet ten opzichte van de Franse conscriptie wilde positioneren.³² Die Hollandse zeden zouden er met name uit bestaan dat de burgers naderhand geen verruiming van de opkomstplicht hoefden te vrezen. Bij de bespreking van de Wet wijzigingen 1820 werd het spookbeeld van de Franse conscriptie door een aantal Kamerleden, zoals de afgevaardigde van Oost-Vlaanderen Liefmans, ook opgeroepen. Hij fulmineerde tegen een bepaling die geremplaceerden voor vijf jaar – in plaats van de 18 maanden conform artikel 100 Militiewet 1817 – aansprakelijk stelde voor hun remplaçanten. Liefmans merkte daarbij op dat zelfs de Franse conscriptiewet een dergelijke draconische bepaling niet kende.³³

Een inhoudelijke discussie over de noodzaak van de dienstplicht of de wijze van aanwijzing van de dienstplichtigen is in de boezem van de tweede constitutionele commissie niet gevoerd. In zoverre de defensie überhaupt onderwerp van gesprek was, betrof het de bevoegdheden van de Koning en de verdeling van de lasten van doorreizende legeronderdelen tussen de provincies en de centrale overheid. Het enige aspect dat werd aangevoerd over de selectie van dienstplichtigen betrof de vraag of gehuwden van de dienstplicht zouden moeten worden vrijgesteld. Zowel de Grondwet van 1814 als van 1815 had de militieplicht beperkt tot de ongehuwden. Sommige Kamerleden vreesden – gezien bepalingen als artikel 197 waarschijnlijk ten onrechte – dat dit een aansporing tot een vroeg (tijdig) huwelijk zou zijn.

Twee opmerkingen die *en passant* lijken te zijn gemaakt, van Théodore Dotrengé respectievelijk Johan H. Mollerus, onderschrijven het belang van een nationale militie. Zonder het nader te expliciteren suggereren zij dat een nationale militie een tegenwicht kon bieden voor een uit vreemdelingen bestaand – en naar de opvatting van Dotrengé klaarblijkelijk te koningsgetrouw – leger.³⁴ Een dergelijke opvatting kwam in besprekingen van latere wetten met betrekking tot de militie niet voor, maar spiegelt zich in de insteek van Willem I die was gericht op een staand leger.³⁵

Bij de beraadslagingen over de Militiewet 1817 in de Tweede Kamer werd de dienstplicht met een brede variëteit aan juridische en politieke argumenten onderbouwd.³⁶ Een deel van de Kamerleden koos voor het formele standpunt dat de invoering van de dienst-

³² *Handelingen*, 1814-1815, 12 januari 1815.

³³ Het betrof de aansprakelijkheidstermijn (ex art. 29 jo. 33 Wet wijzigingen) van geremplaceerden voor het gedrag en een eventuele desertie van remplaçanten, *Nederlandsche Staatscourant*, nr. 103, 1 mei 1820. Naast Liefmans maakte ook Dotrengé een vergelijking tussen de regeling in artikel 29 en de Franse conscriptiewet, *Nederlandsche Staatscourant*, nr. 107, 5 mei 1820.

³⁴ Colenbrander, *Ontstaan*, dl. 2, 297.

³⁵ Amersfoort, ‘De strijd’, 194-195.

³⁶ Niettegenstaande de publieke aversie tegen het Franse conscriptiesysteem, had alleen Pierre J. Pycke, afgevaardigde van Oost-Vlaanderen, fundamentele bezwaren tegen loting als selectiemiddel voor de opkomstplicht, *Nederlandsche Staatscourant*, nr. 308, 28 december 1816.

plicht niet ter discussie stond, omdat de dienstplicht door de grondwet werd voorgeschreven. Sommige van deze Kamerleden, zoals de Henegouwse afgevaardigde Emanuel A.M.J de la Motte Baraffe, stelden boud dat bespiegelingen over het beginsel achter de militieplicht iedere noodzaak misten, aangezien de Grondwet 1815 een nationale militie voorschreef. ‘De concept-wet (..) heeft tot onderwerp eene instelling bij de grondwet (..) erkend. Niemand van ons kan dus aarzelen om het grondbeginsel dier instelling aan te nemen.’³⁷ Dat, zoals hierboven is aangegeven, deze voorkeur in beide constitutionele commissies *de facto* niet ter discussie was gesteld en aan de aanvaarding van de Grondwet in het zuiden enige Hollandse rekenkunde vooraf was gegaan, werd daarbij niet vermeld.³⁸

In het parlementaire debat over de Militiewet 1817 werd de rechtshistorische onderbouwing van de dienstplicht het meest gebruikt. In dit debat, waaraan dertien Kamerleden deelnamen,³⁹ verwezen vijf Kamerleden naar de historische grondslag die de Unie van Utrecht en de Pacificatie van Gent – in het laatste geval apocrief – ter rechtvaardiging van de militieplicht zouden bieden.⁴⁰ De referenties aan deze verdragen tonen aan dat de historische legitimatie – die in de constitutionele commissies was gebruikt – navolging kreeg in het parlement, hoewel de Pacificatie uitsluitend door de Luikse (!) afgevaardigden Erasme Surllet de Chokier en Pieter Schiervel d’Altenbrouck werd genoemd.⁴¹

De verwijzingen naar de hiervoor vermelde historische verdragen vonden hun voorbeeld in artikel 203 Grondwet 1815, waarvan de totstandkoming een korte uitweiding rechtvaardigt. Van den Berg is in een recent artikel ingegaan op de totstandkoming van dit artikel. In de Grondwet van 1814 werd enkele keren naar de Unie van Utrecht verwezen. Om de gezamenlijke identiteit te accentueren en ingaand op de onvrede onder de Zuidelijke Nederlanders, die weinig enthousiasme voor de Unie konden opbrengen, werd in de grondwet van 1815 eveneens aan de Pacificatie van Gent gerefereerd,⁴² zoals blijkt uit de tekst van artikel 203: ‘Het dragen der wapenen tot handhaving der onafhankelijkheid van den Staat en de beveiliging van deszelfs grondgebied blijft, overeenkomstig ’s Lands oude gewoonte, den geest van de Pacificatie van Gent, en de grondbeginselen bij de Unie van Utrecht aangenomen, een der eerste pligten van alle ingezetenen van het Rijk’. Relevant in dit kader is dat de redactie van dit artikel conform de officiële notulen werd opgedragen aan een commissie, maar Van Hogendorp, in een brief aan Willem I, waarin hij reflecteert op deze vergadering,

³⁷ *Nederlandsche Staatscourant*, nr. 306, 26 december 1816.

³⁸ *Handelingen*, 1816-1817, 13 december 1816, 61-78; zie, ten aanzien van de wijze van het bepalen van de voorstemmers onder de zuidelijke notabelen, de briefwisseling tussen Falck en Willem I op 22 augustus 1815 in Colenbrander, *Ontstaan*, dl. 2, 617.

³⁹ De aanvulling van de Bossche afgevaardigde Jacob W. Wassenaer van Onsenoort over de onwenselijkheid van het opnemen van bedeeden als vrijwilliger is in deze analyse niet meegenomen, *Handelingen*, 1816-1817, 13 december 1816, 78.

⁴⁰ Het betrof de Luikse afgevaardigden Surllet de Chokier en Schiervel d’Altenbrouck, alsmede drie Hollandse afgevaardigden: Gijsbert Fontein Verschuur, Jan Clifford en Van Alphen, *Handelingen*, 1816-1817, 13 december 1816, 64-65 en 67-72.

⁴¹ *Nederlandsche Staatscourant*, nr. 307, vrijdag 27 december 1816 (Schiervel d’Altenbrouck); *Nederlandsche Staatscourant*, nr. 1, woensdag 1 januari 1817 (Surllet de Chokier).

⁴² P.A.J. van den Berg, ‘De Grondwet van 1815: een grondwet zonder eigenschappen?’, *Pro Memorie*, 2015, 218.

maakt van de opdracht aan een niet nader gespecificeerde commissie, noch van de mogelijke toevoeging van de Pacificatie van Gent gewag.⁴³

Artikel 203 Grondwet suggereerde in zijn bewoordingen het bestaan van een verbin-
tenis van het mannelijk deel van de bevolking (ingezetenen), na te komen aan de staat.
Deze lijn werd in het debat over de Militiewet 1817 ook door een viertal, uit de Zuidelij-
ke Nederlanden afkomstig, Kamerleden gevolgd. Bij Du Bus de Gisignies lijkt zelfs het
idee van een contract tussen ingezetenen en staat te hebben bestaan. Hij beschouwde
het vervullen van de dienstplicht als ‘een schuld te hebben afgedaan welke hij bij zijn ge-
boorte jegens zijn land heeft aangegaan’.⁴⁴ De la Motte Baraffe gebruikte soortgelijke be-
woordingen, alhoewel hij het wederzijdse karakter tussen staat en burger niet benadruk-
te, aangezien hij sprak over ‘een schuld, welke het vaderland aan ieder Nederlander heeft
opgelegd’.⁴⁵ Reyphins en Surlet de Chokier omschreven de verdediging van de staat, het
‘vaderland’, als eerste plicht van een burger.⁴⁶

Naast deze publiekrechtelijke contractuele plicht, verdedigde een viertal Kamerle-
den de militieplicht met een verwijzing naar de grondwettelijke bepalingen (art. 203-214
Grondwet 1815) of werd de militie of militaire dienst expliciet als een vehikel voor het pa-
triotisme geroemd. Schiervel d’Altenbrouck poogde, onder meer om de Militiewet posi-
tief te laten afsteken tegen het Franse systeem, de dienst in de nationale militie als kweek-
vijver voor vaderslandsliefde neer te zetten, waarbij hij de hoop uitsprak dat de natie als
geheel ‘allen te zamen’ werd vertegenwoordigd. In zijn bijdrage werd het integrerende
karakter van de militie het meest expliciet benadrukt. Aangezien hij ook de opvoedkundi-
ge kant van het leger positief benadrukte kan worden geconstateerd dat hij de opkomst-
plicht als een vorm van *social engineering* beschouwde.⁴⁷

Niet zozeer bij de discussies in december 1816 maar vooral bij de besprekingen van de
wijzigingen van de Militiewet in 1820 werd een impliciete rechtvaardiging voor de con-
scriptie gezocht in het systeem van remplacering. Dit systeem waarborgde volgens ver-
schillende sprekers dat het functioneren van bedrijven en de ‘huiselijke betrekkingen’
niet werden verstoord.⁴⁸ Een laagdrempelig remplaçantenstelsel droeg er derhalve aan
bij dat het maatschappelijk leven niet te zeer werd verstoord en de last van de militieplicht
over de verschillende groepen werd verdeeld. De compensatie van remplacering recht-
vaardigde in die zin het militiestelsel. In de praktijk had dit systeem tot gevolg dat vooral

43 Colenbrander, *Ontstaan*, dl. 2, 296-299 en 315.

44 *Handelingen*, 1816-1817, 13 december 1816, 64.

45 *Nederlandsche Staatscourant*, nr. 306, donderdag 26 december 1816 (De la Motte Baraffe). Op deze wijze zou de dienst-
plicht kunnen worden opgevat als een belasting in natura. In een recent onderzoek keert Meuwese zich tegen deze ge-
dachte. S. Meuwese, *Twee eeuwen dienstplicht, discipline, dienstweigering en desertie: Deelnemen (of niet) aan de Nederlandse krijgsmacht
in rechtshistorisch perspectief*, Oisterwijk, 2017, 16-17.

46 *Nederlandsche Staatscourant*, nr. 307, vrijdag 27 december 1816 (Reyphins); *Nederlandsche Staatscourant*, nr. 1, woensdag
1 januari 1817 (Surlet de Chokier).

47 *Nederlandsche Staatscourant*, nr. 307, vrijdag 27 december 1816 (Schiervel d’Altenbrouck).

48 Deze stellingname is te vinden bij Reyphins, Liefmans, Van Alphen en Van Lijnden van Hoevelaken. *Nederlandsche
Staatscourant*, nr. 101, vrijdag 28 april 1820 (Reyphins); *Nederlandsche Staatscourant*, nr. 103, maandag 1 mei 1820 (Liefmans);
Nederlandsche Staatscourant, nr. 106, donderdag 4 mei 1820 (Van Alphen).

MODEL Lett. R.
art. 94 k k der Wet
van 8 Jan. 1817, en
art. 25, 27 en 48 der
Wet van 1820.

Ligting van den Jare

Een duizend acht honderd *en een dertig*

NATIONALE MILITIE.

PROVINCIE VRIESLAND, 5e MILITIE-KANTON.

Stad

Grietenij *Rauwerderhem*.

A T T E S T

Wij ondergeteekenden, tot het teekenen en afgeven der Attesten en Certificaten voor de Militie benoodigd, mit kracht van art. 185 der Wet, van 8 Jan. 1817, alléén binnen de *Grietenij* van *Rauwerderhem*, geautoriseerd, verklaren, op het getuigenis van

1°. *Wouter Cornelis Kijne*, van beroep *Landbouwer*
wonende te *Rauwerda*

2°. *Jansjeuk Wolma*, van beroep *Landbouwer*
wonende te *Indum*.

3°. *Jacobus Wolma*, van beroep *Landbouwer*
wonende te *Indum*.

bij ons bekend als ter goeder naam en faam staande ingezetenen van de voornoemde Gemeente, en op onze personele verantwoordelijkheid: dat

Thomas Luitsen Schaap, bij de loting getrokken hebbende No. 3, is de *Zoon* van *Luitsen van Schaap* *reclut*, en *Rauwerderhem Militant*, dat hij door zijnen handen arbeid den kost wint voor deszelfs *moeder*, aan welke, zonder dat, geen ander middel van bestaan overig blijft, als geen bedrijf, nering of handtering exercerende, waardoor zij den kost kan winnen, of op eenige andere wijze een eigen en onafhankelijk bestaan hebbende, en al mede uit geen publiek fonds of eenige Armenkas eenige onderstand of bedeeeling genietende, of gedurende dit en het naast voorgaande jaar genoten hebbende, en, eindelijk, dat geen ander *Zoon* om de gezegde reden is vrijgesteld geworden.

te *Rauwerda* den *4 January* 1831.

Naamteekening van de drie getuigen of de gecertificeerde verklaring, dat zij niet kunnen schrijven.

T. C. Nijssen
J. P. Tolma
M. B. de Bree

Naamteekening van de Leden van het Gemeente-Bestuur,

D. P. Dolinga
W. P. Tillema
M. G. Y. Heljtem

NB. Bij dit Getuigschrift moet gevoegd worden het bewijs van Overlijden van den Vader, als mede dat van den Moeder en den Grootvader, indien de Grootmoeder alléén slechts in leven is.

Wanneer er separatie of divorce plaats heeft, moet er een afschrift van het Registerlijk Vonnis worden overgelegd.

Attest uit de gemeente (grietenij) Rauwerderhem in Friesland, waarin Thomas Luitsen Schaap wordt vrijgesteld van dienstplicht wegens kostwinnerschap bij vooroverlijden van de vader, 1831. Leeuwarden, Tresoar.

Fam. nummer.	Nommer op het ambachtsregister.	1. Naam. 2. Doopnaam. 3. Hijzen zoo de betest.	Gehoorplaatse en datum van geboorte.		Man.	Personeel nootlijf van den ingezetenen.		Naam, voornamen en woonplaats van vader en moeder, of de goet van overlijden van beiden, van den voogd.	Beroep.	Merkwijzing der staat der ingezetenen van vorige stroom.		
			Gehoorplaatse.			Ritidities persoonelle de Placit.						
1.	2.	3.	1. Gemeente. 2. Provincie. 3. Militie-laanen. 4. Dag. 5. Maand. 6. Jaar.		1. Eilten. 2. Palmes. 3. Dinten. 4. Strepes.	1. Gemeente. 2. Provincie. 3. Militie-laanen. Of 4. Opgeve of hij bij deszelfs vader woon.		1. Voornamen van den vader. 2. Naam van de moeder. 3. Voornamen van de moeder. 4. Woonplaatse. 5. Naam, voornamen en woonplaatse van den voogd, wanneer beide de ouders overleden zijn.	1. Van den ingezetenen. 2. Van den vader. 3. Van den moeder. 4. Van den vader. 5. Van den moeder. 6. Van den voogd.	1. Tot welke klasse zij behooren. 2. Om welke reden en wanneer zij in deze klasse overgaan zijn. 3. Naam der ingezetenen. 4. Of zij subiecten ter inschrijving zijn geweest, des of dat hebben aangegrepen. 5. Of zij door het bevoorren der goudsnaar of effen zijn ingeschreven. 6. Of zij zijn gemaakt.		
			Lieu et date de la naissance.		Taille.		Ritidities persoonelle de Placit.		Nom, prénoms et domicile des père et mère, ou du tuteur, si les père et mère sont décédés.			
			Lieu de naissance.		1. Ames. 2. Palmes. 3. Pentes. 4. Ligtes.		1. Commune. 2. Province. 3. Canton de milice. ou 4. Indication, s'il habite avec ses père et mère.		1. Pénom du père. 2. Nom de la mère. 3. Pénom de la mère. 4. Domicile. 5. Naam, prénoms et domicile du tuteur, si les père et mère sont décédés.		1. De Placit. 2. De père s'il est en vie. 3. De la mère, si le père est décédé. 4. De l'indicateur, si le père et mère sont décédés.	
36	131	Downbesch. Tiede	Lummen Tiedt 1 12 Lijpen 1810	1 6 1 8 7	Lummen Tiedt 1 1 Ja	Jook Tiedt Hoch van Lijpen Lummen	Tiedt Grooten Lich zoff					

De indeling van het alfabetisch register van Leeuwarden uit 1817. Leeuwarden, Historisch centrum Leeuwarden.

kinderen van ambachtslieden en boerenzonen zich lieten remplaceren.⁴⁹ Toch leidde dit qua sociale afkomst tot een ander leger dan voor de tijd van algemene conscriptie.⁵⁰

5 Bereik van de militaire dienstplicht (1814-1820)

De Nederlandse militiewetten concentreerden zich in de negentiende eeuw rondom het concept ingezetenschap. De Militiewet van 1817 was gebaseerd op een systeem van loting en legde vooral een last op de ouders. Evenals voor haar voorganger uit 1815 vormde loting het uitgangspunt. Ex artikel 49 Militiewet 1817 dienden de mannen die zoals de wet dat bepaalde op 1 januari hun negentiende levensjaar waren ingetreden – en dus in het voorafgaande jaar achttien waren geworden – zich voor 15 januari van dat jaar in te schrijven bij de gemeente waarvan zij (de ouders) ingezetene waren. In feite rustte de inschrijvingsplicht op de ouders of voogden, omdat zij (ex art. 53 Militiewet 1817) de plicht hadden om hun kinderen in te schrijven en beboet konden worden indien zij hun wettelijke plicht niet vervulden.

De vraag of de Militiewetten de samenstelling van het leger veranderde, is lastig te beantwoorden. Van alle lotelingen moest of wilde – verschillend per gemeente – ongeveer

⁴⁹ Dit wordt onder meer bevestigd door een analyse van de lotelingenregisters van de Drentse gemeente Vries over de jaren 1821-1860, waar alle geremplaceerden zonen van keuters en kleine boeren waren; zie ook: F.C. Spits, 'Problems of defence in a non-belligerent society: military service in the Netherlands during the second half of the nineteenth century', in: A.C. Duke en C.A. Tamse, *Britain and The Netherlands*, dl. 6: *War and society*, 's Gravenhage, 1977, 189-202, in het bijzonder 195.

⁵⁰ De analyse van de afkomst van de aangemonsterde militairen in de (oorlogs) jaren 1780/81 geeft aan dat de helft hiervan vreemdelingen was en vrijwel de helft van de 'Nederlanders' Rooms-katholiek waren. Dit laatste insinueert dat veel van de Nederlanders nazaten van militairen waren, Zwitser, 'De militie', 48-55.

10-15% aan de kazerneplicht voldoen.⁵¹ Hoewel dat percentage bescheiden is, zorgde dat toch voor een gewijzigde samenstelling, omdat op deze wijze een groter deel van de bevolking in daadwerkelijke krijgsdienst kwam. Zoals eerder aangegeven droeg het stelsel van plaatsvervangende en nummervervanging bij aan sociale selectie, in die zin dat de meeste ingelotenen uit de hogere sociale groepen en middengroepen zich lieten vervangen. Deze exclusie was echter niet absoluut, sommige ingelote boerenzonen en kinderen van ambachtslieden lieten zich niet vervangen en namen dienst.⁵² Een samenhang met het stelsel van substitutie en de daarmee samenhangende financiële last – als gevolg van de compensatie voor de remplaçant – is waarschijnlijk, maar vanwege het ontbreken van ego-documenten lastig aantoonbaar.

De militiewet legde daarnaast een zware (administratieve) last op de schouders van de gemeentebesturen. Zij waren er verantwoordelijk voor dat de ingezetenen die in hun gemeenten woonachtig waren werden geregistreerd en ter keuring en loting en naderhand daadwerkelijk bij de inlijving aanwezig waren. De gemeenten dienden (ex artikel 62 Militiewet) na te gaan of de lijsten volledig waren en vervolgens een alfabetische lijst van de keurlingen op te stellen, die naar de Gouverneur diende te worden opgestuurd. Na de loting bleef deze (verder ingevulde) lijst bij de gemeente. Bovendien waren de gemeentebesturen gehouden om de diegenen die met groot verlof waren op gezette tijden op te roepen om met uitrusting om te worden geïnspecteerd door de militair-commissaris. Uit correspondentie van de Friese militair-commissaris met de gemeentebesturen van het eerste district blijkt dat nogal verlofgangers niet verschenen, zodat er voor de gemeentebesturen nogal wat rompslomp achter weg kwam.⁵³

Wie overigens als ingezetene (ex artikel 49 Militiewet 1817) moest worden aangeduid, werd in de Militiewet niet nader gedefinieerd en dit punt kwam ook in de beraadslagingen over deze organieke wet niet aan de orde. Wat onder ingezetene in de zin van artikel 8 Grondwet moest worden verstaan, wordt uit de wetsgeschiedenis noch uit de wetssystematiek duidelijk. Overigens werd, noch elders in de Grondwet 1814, noch in de beraadslagingen, een definitie van het begrip gegeven. Klaarblijkelijk was voor de leden der commissie ofwel duidelijk wie tot de ingezetenen behoorde dan wel werd het bewust in het midden gelaten. Van Eijl constateerde dat in verschillende wetten, waaronder de Wet wijzigingen 1820 en de Wet houdende oprichting van schutterijen over de gehele uitgestrektheid des rijks (Wet schutterijen 1827) geen eenduidige invulling van het ingezetenschap werd ge-

⁵¹ Gebaseerd op gegevens van de stad Leeuwarden over het conscriptiejaar 1856. Historische Centrum Leeuwarden, Alfabetische lijsten, inv.nr. 5522.

⁵² Uit de lotingsregisters van de Drentse gemeente Vries komt naar voren dat een aantal boerenzonen, van wie het aantal hectare bouwland van het familiebedrijf groot was, opgaf dat hun broer dienst had genomen.

⁵³ De gemeentebesturen moesten bij de verlofgangers die verstek hadden laten gaan, informeren naar de reden van absentie en hierover rapporteren aan de Militair-commissaris. Indien de reden voor absentie door de militair-commissaris als onrechtmatig werd beschouwd, dan werden zij gestraft met een verblijf (in de regel van twee etmalen) in het militair tuchthuis (te Leeuwarden). De gemeentebesturen moesten de verlofgangers hiervan – soms meerdere keren – op de hoogte brengen. De militair-commissaris voerde een vrij uitvoerige correspondentie met gemeentebesturen over dit soort aangelegenheden.

geven.⁵⁴ De Grondwet van 1815 noemde wel het ingezetenschap in artikel 8: ‘Tot leden der Staten-Generaal, (..), kunnen alleenlijk benoemd worden Nederlandsche ingezetenen, geboren binnen het Rijk of deszelfs buitenlandsche bezittingen, uit ouders aldaar gevestigd’. De bijzin geeft in dit geval geen definitie, maar beoogde de hoge politieke ambten door middel van een aanvullende eis aan het ingezetenschap een exclusiever karakter te geven.⁵⁵ Er lijkt hier sprake van een combinatie van het ‘inboorlingschap’ – dat indien wij het vanuit het nationaliteitsbegrip zouden beschouwen op het *ius soli*-beginsel berustte – en het domiciliebeginsel (aldaar gevestigd), zoals dat ook ten tijde van de Republiek gangbaar was.⁵⁶

De Militiewet 1817 kende een vrij uitputtende regeling (art. 56) om de woonplaats van de ouders der loteling vast te stellen. Deze methode werd om praktische redenen en met een rechtshistorische legitimatie als invulling voor het ingezetenschap werd gebruikt. Du Bus de Gisignies roemde bij de behandeling van de Militiewet 1817 – op 13 december 1816 – deze uitgebreide bepaling, maar andere sprekers besteedden geen aandacht aan de invulling van het begrip.⁵⁷ De nadruk op de woonplaats in artikel 56 Militiewet suggereert dat de wetgever het domiciliebeginsel als uitgangspunt wilde nemen. Klaarblijkelijk werd als ingezetene beschouwd eenieder die een wettelijke woonplaats in een Nederlandse gemeente had gekozen, waarvoor in artikel 56 een vrij uitputtende regeling was gecreëerd. Het domiciliebeginsel speelde ook een rol bij plaatsvervangings. Plaatsvervangers werden conform dit artikel alleen toegestaan door personen die in dezelfde provincie in de voorafgaande vijftien maanden domicilie hadden gehad.

Het lijkt er dus op dat de wetgever in dit geval heeft willen aansluiten bij het domiciliebeginsel, dat ten tijde van de Republiek en tot aan het Wetboek Napoleon, ingerigt voor het Koninkrijk Holland het vigerende stelsel was.⁵⁸ In de rechtspraktijk van de Republiek werd het ingezetenschap, dat moest worden onderscheiden van het inboorlingschap, door het domiciliebeginsel ingevuld.⁵⁹ In retrospectief was deze keuze ook vanuit praktisch oogpunt te billijken, omdat iedere andere vorm, bijvoorbeeld aansluitend bij nationaliteit conform het *ius soli* en *ius sanguinis*, zou betekenen dat ook jongemannen verblijvend of woonachtig buiten Nederland door gemeentelijke autoriteiten moesten worden opgespeurd. De vraag was dan welke autoriteit dat zou moeten bewerkstelligen, omdat bij de militiewet de gemeente een sleutelrol vervulde.

54 C. van Eijl, *Al te goed is buurmans gek. Het Nederlandse vreemdelingenbeleid 1840-1940*, Amsterdam, 2005, 24. Deze variatie kan zeer goed voortkomen uit het tijdstip waarop de wetten tot stand kwamen en de wijzigingen welke het begrip in deze periode kende.

55 Anders: Erik Heijs, *Van vreemdeling tot Nederlander: de verlening van het Nederlandschap aan vreemdelingen 1813-1992*, Amsterdam, 1995, 18.

56 P.A.J. van den Berg, ‘Nederlands staatsburgerschap onder Franse invloed: de teloorgang van het domiciliebeginsel als grond voor de verkrijging van het Nederlandschap (1795-1838)’, *Groninger opmerkingen en mededelingen*, 2008, 13-31, in het bijzonder 14-18.

57 *Handelingen*, 1816-1817, 13 december 1816, 61-64.

58 P.A.J. van den Berg, ‘Nederlands staatsburgerschap onder Franse invloed’, *Groninger opmerkingen en mededelingen*, 2008, 13-31, in het bijzonder 14-18.

59 P.A.J. van den Berg, ‘Inboorlingschap en ingezetenschap in de Republiek der Verenigde Nederlanden, 1600-1795’, *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis*, 2003, 132-142.

Pas bij de bespreking van de Wet wijzigingen 1820 werd door twee Kamerleden, Jean B.F.L. d'Omalius Thierry (afgevaardigde voor Luik) en Henricus A.J. Liefmans (afgevaardigde voor Oost-Vlaanderen) over het bereik van het ingezetenschap in de zin van de Militiewet gedebatteerd.⁶⁰ De Wet wijzigingen 1820 gaf in artikel 6 een aanvulling op de regeling van de Militiewet. Als ingezetenen werden tevens beschouwd diegene 'die hun verblijf binnen dit Rijk komen te vestigen'. De intentie van een 'vreemdeling' om in de Verenigde Nederlanden te willen blijven was afdoende om zijn of haar kinderen onder de vigeur van de Militiewet te doen vallen. Deze uitbreiding sluit aan bij het domiciliebeginsel dat voor 1795 de invulling van het ingezetenschap bepaalde, waar de vreemdeling die 'onder ons gebied zijn koomen wonen' ingezetene was.⁶¹

In de praktijk van de loting en inlijving in de nationale militie vond artikel 6 Wet wijzigingen veel navolging in die zin dat de kinderen van wie de ouders woonplaats leken te hebben 'gekozen' in een Drentse gemeente werden opgeroepen en na inloting werden ingelijfd in de Nederlandse militie. In de inschrijvingsregisters van Drentse grensgemeenten zijn in de periode 1820-1840 lotelingen (3-7%) te vinden die geboren waren in Hannover en ook ouders hadden die daar vandaan kwamen. Ergens tussen het moment van hun geboorte en hun negentiende levensjaar waren zij, in vrijwel alle gevallen met hun ouders, vanuit het koninkrijk Hannover naar Zuidoost-Drenthe gekomen en vervolgens als ingezetenen (ex artikel 6 Wet wijzigingen) ingeschreven voor de militie.⁶² Het feit dat hun ouders zich daar klaarblijkelijk permanent hadden gevestigd, was voldoende om deze mannen als ingezetene in de zin van de militiewet te beschouwen.

Een voorbeeld van het bovenstaande is de inschrijving in het inschrijvingsregister van de gemeente Dalen van Gerd Hinrich Steffens door zijn vader conform artikel 53 Militiewet 1817 in 1827. De familie Steffens woonde nog maar een aantal jaren aan de Nederlandse kant (Nieuw-Schoonebeek) van de Nederlands-Hannoveraanse grens. In april 1808 was Gerd geboren in het Hannoveraanse Twist alwaar hij de eerste jaren van zijn leven had doorgebracht. De ruime uitleg die op grond van artikel 6 Wet wijzigingen 1820 aan het ingezetenschap moest worden gegeven, zorgde ervoor dat ook Gerd Steffens onder het bereik van de Militiewet viel.

Anderzijds vielen jongemannen die wel in Nederland uit Nederlandse ouders waren geboren niet onder de militieplicht, omdat hun ouders elders domicilie hadden. In het register *Staat van personen welke niet in de termen vallen om bij de Nationale militie te kunnen worden ingelijfd* van de gemeente Leeuwarden over de periode 1838-1861 is bijvoorbeeld Wigger Meindersma opgenomen.⁶³ Hij werd 19 augustus 1832 geboren te Oosternijkerk

⁶⁰ *Nederlandsche Staatscourant*, nr. 102, zaterdag 29 april 1820 (d'Omalius Thierry); *Nederlandsche Staatscourant*, nr. 103, maandag 1 mei 1820 (Liefmans).

⁶¹ Decker conform Van den Berg, 'Inboorlingschap', 142.

⁶² V. Tassenaar, *Het verloren Arcadia. De biologische levensstandaard in Drenthe, 1815-1860*, Capelle aan de IJssel, 2000, 99.

⁶³ De opname in het register hield verband met zijn (voorgenomen) huwelijk in 1859. Bij het aangaan van het huwelijk was de toekomstige echtgenoot verplicht om aan te tonen dat hij aan de verplichtingen van de Militiewet had voldaan. Na opname in dit register en verificatie kon aan deze voorwaarde worden voldaan.

(gem. Oostdongeradeel, Fryslân) en was een zoon van de chirurgijn Hero Meindersma en Takelina Waarsema, respectievelijk geboren te Leeuwarden en Oude Pekela. Nadat Wigger op achtjarige leeftijd zijn vader had verloren, trok hij in 1844 met zijn moeder naar het Hannoveraanse Emden. Vanaf 1853 was Wigger in verschillende plaatsen in Noord-Nederland woonachtig en als knecht werkzaam. Zijn moeder bleef in Emden wonen. Omdat Wigger Meindersma was geboren in Nederland en ook Nederlandse ouders had, beiden waren immers in Nederland geboren en hadden altijd domicilie in Nederland gehad, was hij zowel op grond van artikel 9 als op grond van artikel 10 *Code civil* Nederlander. Desondanks viel hij niet binnen de termen van de Militiewet 1817. Omdat de Militiewet de woonplaats van de ouders als grondslag voor inschrijving hanteerde, werden personen zoals Wigger Meindersma geen militieverplichtingen opgelegd, hoewel hij conform de bepalingen van de *Code civil* wel tot de Nederlanders behoorden. Dit voorbeeld uit de rechtspraak geeft aan dat niet het vroegmoderne ‘inboorlingschap’⁶⁴ of het civielrechtelijke nationaliteitsbegrip, maar het domicilie van de ouders bepaalde of een jongeman ex artikel 45 Militiewet tot inschrijving verplicht was.⁶⁵

Het is overigens opvallend dat Liefmans refereerde aan de regeling in de *Code civil*, omdat dit wetboek een andere insteek had dan het domiciliebeginsel dat in de Wet wijzigingen als uitgangspunt voor het ingezetenschap werd gebruikt. Liefmans nam in zijn redevoering in de Tweede Kamer de volgende zinsnede op: ‘het burgerlijk regt, hetwelk wij naleven, legt genoegzaam den zin uit, welke men aan het woord, ingezetenen moet hechten’. Het is niet duidelijk of Liefmans hier refereert aan de regeling omtrent woonplaats of omtrent nationaliteit (art. 9 en 10 *Code civil*). De *Code civil* kende een vrij uitgebreide regeling over de woonplaats, maar zoals gememoreerd werd dit begrip in de Militiewet 1817 ook uitgebreid behandeld. De regeling voor national in de *Code civil* was echter geënt op twee andere beginselen dan de militiewet, nl: het *ius soli*, geboorte op Nederlandse (in het oorspronkelijk ontwerp uiteraard Franse) grond met de intentie daar te blijven (art. 9 *Code civil*) en het *ius sanguinis* (art. 10 *Code civil*).

Indien de insteek van de militiewet als een equivalent voor ‘het Nederlanderschap’, een begrip dat nog niet algemeen gebruikt werd, moet worden beschouwd, dan kende de *Code civil* een geheel andere – strengere – regeling met betrekking tot het Nederlanderschap, omdat dit uitging van een *ius soli*- en een *ius sanguinis*-beginsel.⁶⁶ Het burgerlijk wetboek dat in 1838 de *Code civil* verving, was grotendeels identiek aan zijn voorganger. Opvallend

64 Van den Berg stelt dat het inboorlingschap was gebaseerd op het *ius soli* beginsel. Deze rechtsfiguur speelde in sommige gewesten der Republiek vooral een rol bij het beperken van de hoogste politieke ambten, Van den Berg, ‘Inboorlingschap’, 143-145.

65 Historisch Centrum Leeuwarden, inv.nr. 5589: ‘Staat van personen welke niet in de termen vallen om bij de Nationale militie te kunnen worden ingelijfd en aan welke niettemin het certificaat van voldoening, volgens het voorschrift der wet niet kan worden uitgereikt’.

66 Deze beginselen waren geïntroduceerd in het Koninkrijk Holland met art. 9 en 10 WNH. Het *ius soli*-beginsel maakte burgers Nederlander mits zij op 23-jarige leeftijd ook domicilie hadden gekozen in Holland, terwijl art. 10 WNH de mogelijkheid bood aan wie geboren was uit Hollandse ouders om Hollander te worden, P.A. J. van den Berg, ‘Nederlands staatsburgerschap’, 16-17.

Volgnummer.	NAMEN EN VOORNAMEN DER BELANGHEBBENDEN.	Geboorteplaats en Rijk of Staat, waartoe de belanghebbenden behooren.	Dagteekening der Geboorte.	Vroegere Woonplaats buiten het Rijk der Nederlanden.	Wanneer voor het eerst van daar vertrokken, en in Nederland gekomen.	Beroep, gedurende het verblijf binnen dit Rijk.	Woonplaats of Woonplaatsen van af de komst in dit Rijk.	NAMEN EN VOORNAMEN der Ouders en derzelver Woonplaats of Woonplaatsen, zoo vroeger als tegenwoordig.
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
1 20 July 1855.	Brouns, Anna Willem,	Aarsyde, Prov. Luxemburg, Kon. België.	16 April 1825.	Aarsyde.	5 Mei 1847, opmerking: 2 Dinsdag geboren by het 7de Regt Infanterie van by het 2de Rijk.	Lidmaat.	Aarsyde, Belg. Prov. Luxemburg, Kon. België.	Brouns, Nikolaus. Smits, Maria Elizabeth.
1 21 Aug 1856	Edmann, Gustaaf Edouard Ferdinand.	Potsdam, Koninkrijk Pruisen.	2 April 1830.	Potsdam.	5 December 1855.	Lidmaat.	Leeuwarden.	Edmann, Christoph Eckhaus, Charlotte de Vriesman.
1 9 Januari 1857	Combe, Pierre,	Luxemburg, gew. Hertog, Kon. België.	22 Decemb. 1827.	Luxemburg.	1 October 1846.	Militair in dienst.	op onderscheiding van goud en zilver kruisen.	Combe, Dominique Buisson, Marie, de Luxemburg.
1 16 July 1857	König, Johannes Jens Josephus.	Bruchterbach, Koninkrijk Pruisen.	3 Maart 1816.	Münster.	4 April 1847.	Rechtsadvocaat.	Leeuwarden.	König, Bernardus Hofmeijer, Dominica, de Bruchterbach.
1 12 Nov 1857	Böhmer, Jacob,	Würges, Hertogdom Saksen.	17 Mei 1819.	Würges.	20 Januari 1842.	Korpman.	Leeuwarden.	Böhmer, Holman, de Vriesman.
1 11 April 1859	Alexandersona, Wigger.	Sylke, Koninkrijk der Nederlanden.	19 July 1832.	Sylke.	10 April 1846 van Leeuwarden, geboren in Nederland, dan 26 April van Leeuwarden 1843.	Korpman.	Leeuwarden.	Alexandersona, Mari. Marsson, Johanna de Vriesman.

Staat van personen welke niet in de termen vallen om bij de Nationale militie te worden ingelijfd, 1838-1861. Onderaan de inschrijving van Wigger Meindersma. Leeuwarden, Historisch Centrum Leeuwarden.

was wel dat voor kinderen van immigranten een regeling tot verkrijging van het Nederlandschap werd geschapen die veel gelijkenissen vertoonde met artikel 6 Wet wijzigingen 1820. Vestiging was voor deze kinderen voldoende voor het Nederlandschap. Anders dan voor hun kinderen ging deze regel niet voor de immigranten zelf op. Het domiciliebeginsel werd voor deze groep niet gehanteerd in het objectieve Nederlandse privaatrecht, hetgeen met name in de erfrechtelijke sfeer nadelen met zich mee kon brengen.⁶⁷

6 Conclusie

Zonder veel discussie continueerde de constitutionele commissie in 1815 het Franse conscriptiestelsel. Dit systeem kende een kazerneplicht voor de ingelote keurlingen. Het stelsel van remplacering verzachtte dit stelsel, zodat een deel van de ingelotenen alsnog buiten de kazernes kon blijven. Het gevolg van de keuze voor dit stelsel door de Neder-

⁶⁷ P.A.J. van den Berg, 'Demos en democratisering: De invulling van staatsburgerschap en politieke participatie in Nederland in de lange negentiende eeuw (1795-1917)', in: D.J. Wolffram (red.), *De wil van de burger. Essays over de constitutie van de Nederlandse politiek*, Groningen, 2011, 7-31, in het bijzonder 20-21.

landse wetgever was dat het Nederlandse leger tot aan de wetswijziging in 1898 in hoofdzaak was samengesteld uit mannen afkomstig uit de laagste sociale klassen.

Bij de totstandkoming was in de constitutionele commissies weinig aandacht voor onderbouwing noch voor de gevolgen van het gekozen stelsel. De discussies in de Tweede Kamer der Staten-Generaal bij de totstandkoming van verschillende militiewetten (1815-1820) geven meer inzicht in de achterliggende gedachten met betrekking tot de vorming van de militia en de doelen die werden nagestreefd. De keuze voor de algemene militieplicht kreeg in het parlement een rechtshistorische legitimatie. Naast deze historische legitimatie werd de verdediging van de staat als burgerplicht beschouwd. De verbintenis van de ingezetenen ten aanzien van de staat werd in de parlementaire debatten benadrukt. In zoverre er volgens de parlementariërs een overeenkomst tussen staat en burger bestond, was deze eenzijdig van karakter.

Bij de uitvoering en regelgeving omtrent de militieplicht waren de praktische aspecten doorslaggevend. Het was in administratief opzicht het meest doelmatig om de verplichting voor de inschrijving op de ouders van de negentienjarigen te leggen. Dit zorgde ervoor dat het ingezetenschap in civielrechtelijke zin geen toepassing kreeg binnen het stelsel van de militiewetten. Negentienjarigen die in Nederland waren geboren dan wel Nederlandse ouders hadden, woonden immers voor een deel buiten Nederland. Een koppeling aan het juridisch vertrouwde domiciliebeginsel was daarom vanzelfsprekend. Deze keuze had tot gevolg dat de rol van de natie als basis voor de militia geen rol speelde bij de totstandkoming en uitvoering van de militiewetten.

Hoewel de militia een – ook door tijdgenoten onderkend – staatsvormend karakter had, miste het natievormende aspecten. Dit was een gevolg van het remplacantenstelsel, waardoor de militieplicht een belasting voor de laagste sociale strata werd. In de debatten was veel aandacht voor de remplacering en de belasting die de militieplicht van de bevolking vroeg. Dit gebeurde hoofdzakelijk om het contrast met het Franse systeem te accentueren en het draagvlak voor de militieplicht te vergroten. Deze keuzes beperkten uiteindelijk de natievormende mogelijkheden van het Nederlandse leger onder het Verenigd Koninkrijk.

Summary

In the Kingdom of the Netherlands, the legitimacy of the conscription by the legislator (1815-1820) was quite summary. A substantive debate in Parliament about the necessity of conscription was absent. In essence, its legitimation was mainly of a legal historical nature. The legal structure and practice led to a somewhat broader social composition of the Dutch armed forces. Nevertheless, the system of legal substitution created a military force, which in terms of composition was a reflection of the lower social strata.

Keywords

Law of the Militia, Conscription, Residency, Legitimacy

Aanleveren kopij

Kopij kan in digitale vorm (tekst en illustraties) worden toegezonden aan:

- dr. P. Brood (Nationaal Archief Den Haag), redactiesecretaris: p.brood@planet.nl
- prof.dr. A.M.J.A. Berkvens (Universiteit Maastricht), hoofdredacteur Nederland: louis.berkvens@maastricht-university.nl
- prof.dr. G. Martyn (Universiteit Gent), hoofdredacteur België: Georges.Martyn@UGent.be

Auteursinstructies

Algemeen

Om te voorkomen dat het persklaar maken van de kopij al te ingewikkeld en tijdrovend wordt, verzoeken we de auteurs zich te houden aan het volgende:

- Hou de tekst zo ‘plat’ mogelijk. Vermijd extra’s zoals kopteksten, verschillende lettertypes en -groottes of auteursnamen met uitsluitend hoofdletters. Enkel voetnootnummers staan in superscript.
- Gelieve citaten te voorzien van enkele aanhalingstekens en niet te cursiveren. De aanhalingstekens sluiten in de regel direct na het geciteerde.
- Plaats voetnootnummers: in de regel na een leesteken.

De werkelijkheid is altijd ingewikkelder. De redactie zorgt voor resterende uniformeringskwesties.

Samenvatting

Artikelen dienen vergezeld te zijn van een korte samenvatting (5 à 10 regels), met maximaal 8 trefwoorden, in het Engels.

Voetnoten

Vanaf jaargang 12 gebruikt de redactie een eenvoudiger systeem dan voorheen. Haakjes hoeven niet meer. De delen van de verwijzing worden gescheiden door een komma.

Er wordt qua citeerwijze geen onderscheid gemaakt tussen verwijzingen naar een volledige publicatie dan wel naar een bepaalde passage in een publicatie. Er wordt wel een onderscheid gemaakt tussen de eerste en de verdere verwijzingen naar een zelfde publicatie. De eerste keer is de verwijzing volledig, de tweede keer wordt ze verkort.

A boeken (monografieën)

- * zelfstandige uitgave (verwijzing naar het werk als dusdanig): R. Lesaffer, *Inleiding tot de Europese rechtsgeschiedenis*, Leuven, 2004.
- * zelfstandige uitgave (verwijzing naar een passage uit het werk): R. Lesaffer, *Inleiding tot de Europese rechtsgeschiedenis*, Leuven, 2004, 23-25.
- * boek uit een reeks P.L. Nève, *Schets van een geschiedenis van het notarisambt in het huidige België tot aan de Franse wetgeving*. Rechtshistorische reeks van het Gerard Noodt Instituut, dl. 34, Nijmegen, 1995. Verkorte citeerwijze: Nève, *Notarisambt België*, 120-121.

B bijdragen in boeken (bundels)

J.H.A. Lokin, ‘De Code civil: een rechtsdogmatische evaluatie’, in: D. Heirbaut en G. Martyn (red.), *Napoleons nalatenschap. Tweehonderd jaar Burgerlijk Wetboek in België*, Mechelen, 2005, 63-75.

C tijdschriftartikelen

- * als de verschillende afleveringen van een bepaalde jaargang een doorlopende nummering hebben: A.H. Huussen, ‘De rechtspraak in strafzaken voor het Hof van Holland in het eerste kwart van de achttiende eeuw’, *Holland. Regionaal-historisch tijdschrift*, 1976, 117-119.
- * als de paginering elke aflevering herbegint, dan is het noodzakelijk na de jaargang het nummer of de aflevering te vermelden in arabische cijfers, na de afkorting ‘afl.’. M. Berendse, ‘Geen standbeelden, maar archieven’, *Nationaal Archief Magazine*, 2010, afl. 2, 28.

D archief

De aanbevolen volgorde is: Stad, archiefinstelling, archieffonds, inventarisnummer. Bij de eerste vermelding staat alles voluit, met tussen haakjes de afkortingen die verder zullen gebruikt worden voor de aanduiding van de archiefinstelling en het archieffonds. Den Haag, Nationaal Archief (NA), Ministerie van Buitenlandse zaken: Consulaat-Generaal te Antwerpen (CGA), 1842-1956, inv.nr. 510.

Tussen de verschillende verwijzingen staat een kommapunt.

Een uitgebreide auteursinstructie is te lezen op de website van OVR promemorie.verloren.nl.

INHOUD

Pro Memorie 20 (2018), aflevering 1

Redactioneel		1
Jos Monballyu	De doodstraf in het Leiedepartement, 1796-1814	4
Sander van Diepen	Bataafse referenda: De Staatsregeling van 1798-1805 aangegaan als Rousseaus <i>contrat social</i>	29
Kees Schaapveld	Grondwetten en bestuur van de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden, 1795-1815	57
Vincent Tassenaar	Reikwijdte en legitimatie van de Nederlandse dienstplicht in de dageraad van het Koninkrijk der Nederlanden (1814-1820)	75
Stephanie Plasschaert	Over de negentiende-eeuwse Nautische Commissie, zeewaardigheidsinspecties en classificatiemaatschappijen te Antwerpen	96
Raymund Schütz	Het eeuwig terugkerende rechtsherstel (1945-2017)	118
Recensies		
Serge Dauchy et al., <i>The Formation and Transmission of Western Legal Culture. 150 Books that Made the Law in the Age of Printing</i> (Kees Cappon) 142; Paul De Hert et al., <i>De Federalist Papers: Bakermat van het moderne constitutionalisme</i> (Maarten Colette) 148; P.L. Nève en G.A.M. Van Synghel (red.), <i>Een veertiende-eeuws register van de cijzen van de Brabantse hertog in Lenculen en Maastricht</i> (Arie van Steensel) 151; Willem van den Berg, <i>Het korte, bewogen leven van Willem Gabriel Vervloet</i> , Haags uitgever (Marie-Charlotte Le Bailly) 152; Lode Wils, Frans van Cauwelaert. <i>Politieke biografie</i> (Frederik Dhondt) 148; W.E. Meiboom, <i>Bijzonder bestraft en Michiel Severein, Alles is gedaan om het recht te vinden</i> (Paul Brood) 156		
Over de auteurs		159